

5. TOKAT • S E M P O Z Y U M U

14-15-16 Ekim 2022

B İ L D İ R İ L E R

CİLT I

5. TOKAT SEMPOZYUMU

KOORDİNATÖR
COŞKUN YILMAZ

BİLİM KURULU

BAŞKAN

MEHMET ÂKİF AYDIN

AHMET İNANIR	İBRAHİM AYKUN
AHMET KARADAĞ	İBRAHİM ÖZBAY
AHMET ÖNAL	İSMET TÜRKMEN
ALİ AÇIKEL	M. A. YEKTA SARAÇ
ALİ SATAN	MAHMUT AK
ALPAY DOĞAN YILDIZ	MEHMET KARAKAŞ
AYLA AYDIN	MEHMET KARATAŞ
BİROL ÇETİN	MEHMET SERKAN UMUZDAŞ
BÜNYAMİN ŞAHİN	MUHİTTİN DEMİRAY
CEMALETTİN ŞAHİN	MURAT HANİLÇE
COŞKUN ÇAKIR	MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI
COŞKUN YILMAZ	NİHAT ÖZTOPRAK
EMEL ŞENER BOY	NURHAN ATASOY
EREN YÜRÜDÜR	ORHAN METE KILIÇ
ERHAN AFYONCU	ORHAN UZUN
FATİH SAVAŞAN	SEBAHATTİN BAYRAM
FİKRET SARICAOĞLU	TUNCAY DÖĞEROĞLU
HALİL İBRAHİM ZEYBEK	UĞUR DEMİR
HAMZA ÜSTÜN	YAVUZ ACUNGİL
HATİCE UYANIK	YUNUS EMRE TEKİNSOY
HÜSREV SUBAŞI	

YÜRÜTME KURULU

OSMAN SARI

MUSTAFA BANDIRMALI

İSMET TÜRKMEN

MURAT HANİLÇE

YUNUS EMRE TEKİNSOY

FATİH ERARSLAN

NAZİM BOY

HASAN ERDEM

COŞKUN ÜNSAL

ENGİN ÇETİN

HASAN YAPICI

SERKAN OSMANLIOĞLU

Feda-yı Nefsdan Tehcire Tokat ve Çevresinde Ermeni Olayları

DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM AYKUN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Tokat'ta İlk Ermeni Örgütlenmesi: Feda-yı Nefs

Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik fikri Osmanlı devleti içerisindeki içerisinde bulunan Ermenileri de etkilemiştir. Tokat'ta bilinen ilk Ermeni örgütlenmesi "*Feda-yı Nefs*" adlı yapılanmadır. Bu örgütün içerisinde bulunan pek çok kişi yakalanmış ve tutuklanmıştır. Böyle bir cemiyetin varlığının haber alınması üzerine, üye oldukları gerekçesiyle on altı kişi yakalanarak tutuklanmış ve evlerinde ele geçirilen zararlı yayınlar incelenmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir. Tutuklanan şahıslar bir süre sonra serbest bırakılmış ise de, serbest bırakıldıktan sonra Samsun'a giden Paspanyan Kigork'un Marsilya'da bulunan ve fikri yönden Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya çalışmanın yanında, Osmanlı Devleti aleyhinde bir takım zararlı neşriyatta bulunan Mıgırđıç Portakalyan'ın¹ yetiştirmelerinden ve adı geçen cemiyetin en önemli üyelerinden birisi olduğunun anlaşılmıştır. Bu şahsın, her nerede bulunursa, tutuklanarak Sivas'a gönderilmesi hususu Canik Mutasarrıflığı'na yazılmıştır.

Daha sonra zanlıların ifadelerinden ve tercüme edilen delillerden, on altı şahıstan on bir tanesinin "*Feda-yı Nefs namıyla böyle bir gizli cemiyet kurdukları ve halkı Osmanlı Devletine karşı tahrik ve teşvik*" ettikleri anlaşılmıştır².

¹ Mıgırđıç Portakal'yan, Osmanlı Devleti tarafından yurtdışına eğitime gönderilen ve döndükten sonra Ziraat Bankası Müdürlüğüne atanan Mikael Paşa'nın oğludur. Mıgırđıç bir ara Tokat'ta öğretmenlik yapmıştır (Y. Atilla Şehirli, *Osmanlı Devleti'nde İhtilalci Ermeni Cemiyetlerinin Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler*", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, haz. İdris Bal-Mustafa Cufalı, Ankara 2003, s. 259)

² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Müttevvi Maruzat (Y. MTV), nr. 30/74; Y.PRK.DM. nr. 2/59

Feda-yı Nefs Cemiyetinin ortaya çıkmasından sonra Tokat'ta Ermeniler arasında, Feda-yı Nefs zanlılarını destekleyenler ile zanlıları ihbar edenler şeklinde bir kutuplaşma oluşmuştur³. Bu kutuplaşmaya Tokat Ermeni Piskopos vekili de karışmış ve Patrikhane tarafından görevinden alınarak Rahip Sahak vekil olarak gönderilmiştir. Feda-yı Nefs taraftarları Sahak'ı desteklerken, diğer taraf da bu şahsın asaletinin tasdik edilmesi halinde Tokat'ta yatıştırılan Ermeni karışıklığının tekrar alevleneceği ve asaletinin tasdik edilmemesi uyarısında bulunmuşlardır⁴. Tokat Mutasarrıflığınca da onaylanmış bu talepler doğrultusunda, hükümetçe güven duyulmayan bir Rahibin murahhaslık görevinde bulundurulması uygun olamayacağından, bunun değiştirilerek yerine ülke menfaatlerini koruyacak birisinin tayin edilmesi hususu, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne bildirilmiş ve görüş istenilmiştir⁵.

B- Hınçak Komitesi ve Tokat Şubesi

Hınçak, Avadis Nazarbeg ve eşi Maro tarafından bir gazete olarak kurulmuştur. Daha sonra da Hınçak komitesi olarak siyasi bir birlikteliğe dönüşmüştür. Önce İsviçre'de kurulmuş sonra da merkezini Londra'ya kaydırmıştır⁶. Osmanlı devletindeki ilk teşkilat İstanbul'da açmış diğer illerde de şubeler açılmıştır. Merzifon da şube açılmıştır. Buranın tercih edilmesinin sebebi burada Amerikan kolejinin bulunmasıydı. Tokat ve çevresinde, Hınçak komitesi tarafından tahrik ve örgütlenen Ermeniler, Merzifon Amerikan Koleji'nden de ciddi şekilde yardım almışlardır.

Merzifon'da ki şubeye bağlı olarak da çevre yerleşim yerlerinde şubeler açılmıştır. Merzifon'daki şubenin reisi ve çevre illerdeki örgütlenmenin etkili iki ismi Amerikan kolejinde öğretmen Kayayan ve Tomayan'dı⁷.

12 Şubat 1888 tarihli yazı

3 1864 Ermeni Nizamnamesinin uygulanıp uygulanmadığını araştırmak için 1877'de Sivas'a gönderilen Boğos Natanyan da Ermeniler arasındaki bölünmenin olduğunu doğrulamaktadır ve buna Portakalyan'ın sebep olduğunu belirtmektedir. Boğos Natanyan, *Sivas 1877*, yay. haz. Arsen Yarman, İstanbul 2008, s. 20.

4 BOA, Sadaret-Mektubi-Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM) nr. 469/44. 17 Mart 1888 tarihli Sivas valisinin yazısı.

5 BOA, Y MTV. 30/37. 1 Şubat 1888 tarihli yazı.

6 Mehmed Hocaoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976, s. 159.

7 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 464.

1. a. Tokat Şubesinin İdari Yapısı

Hınçak Komitesi Osmanlı Devleti içerisinde Ermenileri örgütlemiş ve devlet aleyhine silahlı pek çok terör eyleminde bulunmalarını sağlamıştır. Tokat'ta Ermeniler hakkında tahkikat derinleştirildikçe Hınçak komitesinin varlığı ortaya çıkmıştır. Bu yapılanmanın ortaya çıkmasından sonra Tokat'ta açılan şube hakkındaki bilgiyi, yakalanan zanlıların vermiş oldukları ifadelerden çıkarabilmekteyiz. Yapılan aramalarda “*Hınçakyan Sosyalist İltılal Tarafdaranının Tokad Şubesine Mahsus Programı*” adıyla bir nizamname bulunmuştur⁸.

Zanlı ifadelerinden komitenin Yönetim Kurulu'nun şu şahıslardan oluştuğu anlaşılmıştır.

1. Cemiyetin reisi Çilehane Mahallesinden Avukat Nazaryan Kigork
2. Soğukpınar Mahallesinden Kılıçoğlu Agop
3. Türbe-i Kebir Mahallesinden Dırdıryan Serkis
4. Yaşmeydan Mahallesinden Dülgeryan Kigork
5. Kaya Mahallesinden Arabyan Artin

Ayrıca el yazısı ile hazırlanmış bir talimat-namenin ve bir de mühürünün olduğu ifadelerde bahsedilmiştir. Bir zanlı komite mühründeki yazıda “*Hınçakyan Kosakısyon Sosyalizme*” ibaresi bulunduğunu⁹, başka bir zanlı da “*Hınçakyan Kosakosutun Tokie Kavarin (Tokat Sancağı Hınçakyan Şirketi)*” yazısının bulunduğunu söylemiştir¹⁰. Bundan iki mühür kullanıldığı anlaşılabilir.

Tespit edilen diğer görevliler ve görevleri hakkında şu bilgiyi verebiliriz.

Komitenin katiplik işleri Nazaryan Kigork, Sandık Eminliği de Kılıçyan Agop tarafından yapılmaktaydı. Silahlar Keşiş oğlu Kigork ve Çetin oğlu Dikran tarafından korunmaktaydı. Silahları Sarıgüllük mahallesinden Tekfur oğlu Kundakçı Kör Artin tamir ediyordu. Cemiyetin Tokat dışı ile haberleşmesi de Kaspar tarafından yürütülüyor, komite toplantıları haftada bir kere Kaspar'ın oturduğu konakta yapılıyordu¹¹. Bundan da Hoca Kaspar'ın komitede sözü geçen önemli bir şahıs olduğu anlaşılmaktadır.

8 BOA, Yıldız Esas Evrakı (YEE), nr. 99/15.

9 BOA, YEE, nr. 98/5 Niksarlı Hacı Agop'un 20 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

10 BOA, YEE, nr. 98/5 Niksarlı Hacı Agop'un 20 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

11 BOA, YEE, nr. 98/5 Kazal oğlu Karabet'in 10 Eylül 1894 tarihli ifadesinden

Komite hakkında devlet yetkililerine bilgi sızdırdığından şüphelendikleri Ermeni asıllı Doktor Jozef'in öldürülmesinden dolayı tutuklanan Çulha oğlu Kirkor, komitenin yapılanmasının çözülmesinde önemli rol oynamıştır. Kirkor'a göre komitede askeri rütbe sistemi kullanılmıştır. Çavuş, mülazım, yüzbaşı, binbaşı gibi rütbelere sahip zabitan bulunmaktaydı. Komitede zabitan ve neferatın birbirlerini tanıması yasaktı¹². Niksarlı Hacı Agop da ifadesinde, bir onbaşının sorumluluğu altında bulunan neferin bile diğerini tanımadığını ve daima birbirlerini araştırdıklarını söylemiştir¹³.

Hınçak Komitesi silahlı eylemi benimseyen bir örgüt olduğu için silahlanmaya önem verilmiş silah temini yoluna gidilmiştir. Tokat'ta da silah elde etme çalışmaları yapılmıştır. Tokat'ta öğretmenlik yapan Niksarlı Arşavir, komite üyelerinden Niksarlı Hacı Agop'dan silah istemiştir. Agop'a, "*Niksarda martini tufengi çok bulunur. Bana bir martin bulup gönder*" demiş, o da 30 fişengi ile 4 martini tufengi bularak Tokat'a götürüp Arşavir'e teslim etmiştir. Hacı Agop alınan ifadesinde Sivas'tan 93 martini alınarak Tokat'a getirildiğini Arşavir'den duyduğunu söylemiştir¹⁴.

Tokat'a bağlı yerlerde de örgütlenme yapılmıştır. Belli bir sayıda Ermeni yaşayan Niksar'da da yapılanmaya gidilmiştir. Niksar yapılanmasının mimarı aslen Niksarlı olup Tokat'ta Ermeni okulunda öğretmenlik yapan Güdekyan Arşavir'di. Bu iş için Keşiş oğlu Hacı Agop görevlendirilmiştir. Hacı Agop'a, Arşavir ve Arabyan Artin Niksar'a Hacı Mercan'a verilmek üzere mektup göndermek istediklerini götürüp götüremeyeceğini sormuşlar, o da götüreceğini söylemiştir. Eski Bekçilik'te kolunda beyaz işaret bulunan şahıstan büyük bir zarfı alıp Niksar'a götürmüştür. Agop ifadesini şöyle sürdürmüştür: "*Götürüb akşam ezanı zamanı bizim eve Mercan'ı çağırıp verdim. Alıp gitdi. İki gün sonra bir Pazar günü çarşıda Mercan'a tesadüfle bizim hanemize girdik ve Mercan, Amasyalı Dökmeciyan oğlu Nişan, Sivashlı Bakırcıyan oğlu Dikran, Amasyalı Makri'yi alıp getirmişti. Burada Tokat'dan gelen mektub açılmış, zarfın içerisinden bir talimat, 3-4 komiteye mahsus mühür ile mühürlü kağıt çıkmıştı. Bir de Mercan'a hitaben yazılan mektub çıkmıştı. Talimatda komitenin nasıl kurulacağı ve nasıl hareket edeceklerine dairdi. Mercan'a yazılan mektub da komiteyi kurma çalışmalarına dairdi*"

12 BOA,YEE, nr. 98/14 Çulha oğlu Kirkor'un 18 Mart 1894 tarihli ifadesinden.

13 BOA,YEE, nr. 98/5 Niksarlı Hacı Agop'un 20 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

14 BOA,YEE, nr. 98/5 Niksarlı Hacı Agop'un 20 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

Bir hafta sonra Mercan'ın dükkanının önünden geçerken Agop'u çağırarak Tokat'a gidip gitmeyeceğini sormuşlar, o da 2-3 gün sonra gideceğini söylemiştir. Daha önce Tokat'tan gelen kağıtları imzalamışlar, kendisine vermişlerdi. O da aldığı mektupları Tokat'a gittiğinde Arşavir'e teslim etmiştir¹⁵.

b. Üyelik Yöntemleri

Çulha oğlu Kirkor veled-i Artin'in cemiyete üyelik kaydı ile ilgili verdiği ifadesinde, Kahraman oğlu Simon tarafından Amasya'dan gelen beş adamın huzuruna çıkarıldığını, bunların içerisinde Çakıcı'nın oğlu Ermenak, Sivashlı Hemparsun ve Kürekçi Mıkır'ı tanıdığını, diğer ikisini tanımadığını söylemiştir. Tanımadığı bu iki kişinin Rus kıyafetli olduğunu ve makamlı şahıs oldukları hallerinden anladığını ifade etmiştir. Birkaç gün sonra Topal oğlu Simon'un evinde yapılan ikinci toplantıda Rus kıyafetli şahıslardan birisinin "*Biz İngiliz ve Rusya devletleri gibi iki devletin temin-i sahâbet ve siyanetinde bulunuyoruz. Bununla beraber birçok muâvenet ve teshilatlarına dahi mazhar oluyoruz. Vatanlarımızı Türk idaresinden kurtarmak için birçok esliha ve martini ve toplar mevcuttur*" ifadesini kullandığını, kasaları olduğunu, bu kasaya millet tarafından para verildiğini, ileride hapse girer ise kendisine ve ailesine sıkıntı çekirtmeyeceklerini belirttikten sonra bu hususları başka kimseye söylememesini, aksi takdirde arkadaşları tarafından mahv ve telef edileceği tehdidinde bulunduğunu söylemiştir¹⁶. Komitenin üye sayısı hakkında Kirkor "*Öyle zannediyorum ki bugün Tokat'ta cemiyet-i müfsideye dahil olmadık Ermeni yoktur*" bilgisini vermiştir ki bu komitenin Tokat'ta ne kadar etkili olduğunu göstermektedir¹⁷. Hınçak komitesinin köylerde de üyeleri olduğu ifadelerden anlaşılmıştır¹⁸.

Merzifon Hınçak Komitesinin reisi olduğu belirtilen Tomayan, sekreteri Kaya-yan ve Protestan vaizi Mardirus çevre vilayet ve sancakları dolaşırken Tokat'a da gelmişlerdir. Tokat'ta halka vaazlar şeklinde konferanslar vermişlerdir¹⁹. Bu vaazlardan birisine katılan Suiçmez mahallesinden Fındık şöhretli Kirkor veledi Mıkır şu bilgileri vermiştir. Mıkır ifadesinde "*Efendim geçen sene bahar fashn-*

15 BOA, YEE, nr. 98/5 Niksarlı Hacı Agop'un 20 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

16 BOA, YEE, nr. 98/14 Çulha oğlu Kirkor'un 18 Mart 1894 tarihli ifadesinden.

17 BOA, YEE, nr. 98/14 Çulha oğlu Kirkor'un 18 Mart 1894 tarihli ifadesinden.

18 BOA, YEE, nr. 98/5 Kazal oğlu Karabet'in 7 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

19 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 464-465.

da Gökçe oğlu Bedros'un mahdumu Karabet ile Kulaksız oğlu Vahan, Kirkor (ve) Ermenak'ın sesini işittinmi diyerek beni Katolik milletinden ve şimdi mahbusda bulunan Dikran ile Protestanların ibadethanesine gittik. Orada Badoylu yani vaaz Kaspar orada mevcut olan cemaate vaaz ediyor idi. Kaspar indi. Sonra şimdi burarlarda göremiyorum, kırca sakallı, uzunca boylu, kalınca lisanın da biraz rekâket var Protestan imiş, birisi vaaz makamına çıktı. "Milletin ayrısı gayrısı olmaz. Hepimiz İsa kuluyuz, ittifak edelim Türklerin ellerinden kurtulalım. Adam başına ikişer üçer lira vergi veriyorsunuz. Bundan halas olun. Üç gurusu kazanur iseniz iki gurusunu bıçak ve silah mübaya'asına tahsis ediniz" gibi sözler söyledikten sonra merkurat Karabet ve Vahan beni alub Protestanların bağçesine çıkardı. O sırada Uncu Kasap oğlu Kirkor taşrada dolaşıyor idi. Sual ettim. Bu bizim hafiyemiz dediler. Bahçeye vardık. Jozef'in katli maddesinde dolayı şimdi hapisde bulunan Dikran oturmuş önünde masa ve üzerinde yazı takımı ve bir de yazılı büyücek kağıt var idi. Merkur Dikran "Seni bunlar münasib görmüşler, sen de bu kağıda ismini yaz" dedi. Ne için dediğimde "Vaiz ve nasihati işitmedin mi? Bize martin gelecek sana martin ve elbise yaparız dediler. Eğer yazılmaz isen hakkında fena olur, işini bitiririz" dediler. Ben de şimdi param yokdur, yazılamam Köye gideceğim. Hele geleyim de gelince bakalım diyerek oradan savuşdum"²⁰ diyerek Tokat'ta Ermeniler arasında yapılan çalışmalarını ortaya çıkarmıştır.

Komitenin üye kaydının artırılmasında nasıl bir yol izlendiği Mıkır'ın şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: "Bundan bir buçuk mâh sonra bu Karabet ile Vahan beni handa yanlarına çağurub sen yazılmadın, biz sana birşey etmez isek yapanlar çok olur, seni öldürürler" dediler ise yine muvafakat etmedim. Bundan ongün sonra yine Ali Paşa Camii Şerifi civarında Katolik Dikran'la Keşiş oğlu Kigork ki şimdi mevküfdür, işte merkur, sen ne için ismini yazdırmadın" deyince "korkarım" dedim. Dikran da "kimseden korkma, benden kork" diyerek belindeki kamayı gösterdi. Orada müteveffa Apul çavuşu gazine olduğundan şimdi ona müracaat ederim dediğimde "Cehennem ol git belanı bulun" deyüb kendileri de savuşub gittiler. Ben de Apul Çavuşa birşey söylemeyerek savuşub gittim"²¹.

20 BOA, YEE, nr. 98/5. Kirkor veledi Mıkır'ın 23 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

21 BOA, YEE, nr. 98/5. Kirkor veledi Mıkır'ın 23 Eylül 1894 tarihli ifadesinden.

c. Parasal Kaynakları

Komitenin, silah ve diğer ihtiyaçları, üyelerin aidatları ile zenginlerden tehditle alınan paralardan sağlanmaktaydı. Para toplamada tercih edilen yöntem tehditti. Ferhad oğlu Kirkor, Para istenilip istenilmediği sorusunu *“Efendim bendenizden şahsen bir kimse para istemedi. Yalnız tahminen bundan bir sene evvel Sulusokak’daki mağazama vardım ki mağazanın penceresinden içerüye Ermeniyyü’l-ibare ve imzasız bir mektub bırakılmış. Aldım okudum. Münderecatı “senden elli lira matlub ediyoruz. Asla müddet geçürmeyesiniz. Hemen bu elli lirayı vereceksin. Eğer vermez ve bu sırrı kimseye haber verir isen seni öldürürüz, ururuz, keseriz. Bu akçeyi kumpanyaya vereceksin” ibarelerinin yazılı olduğu cevabını vermiştir.Kirkor bu mektuptan sonra aynı konuyla ilgili olarak birkaç mektup daha almıştır. Bunlarda da “evvelce meclise yetmiş beş lira tensib etmiş idik. Senin böyle şeylere mugayir hallerinden dolayı yirmibeş lira da ceza-yı nakdiye olarak zam etdik. Yüz lira vereceksin” diye istenilen meblağ artırılmış, sonra aldığı başka bir mektup konusunda da şunları söylemiştir. Bundan tahminen iki üç ay sonra da yine evvelki mektubu bulduğum yerde bir mektub gördüm, okudum. Onun mealinde de “evvelce sana yüz lira demiş idik. Şimdi senin bu yüz lirayı veremeyeceğini tasdik etdik. Şimdilik elli lirayı ver de baki, kalan elli lira için bir karar veririz. Egerçi vermez isen seni şöyle asarız böyle keseriz”²².*

2. Komitenin Gerçekleştirdiği Eylemler

Ermenilerin Merzifon’da Amerikan Koleji’nde yardımlarıyla ürettikleri fesat tohumlarını çevre yerleşim merkezlerine de ekmeye başladılar. Tokatta bu merkezlerden bir tanesiydi. Canik Mutasarrıfı tarafından gönderilen bir yazıda Amasya ve Merzifon’da faaliyet gösteren Ermeni çetelerinin merkezlerini Tokat ve Sivas’a kaydırarak, Yozgat olayları gibi Sivas’ta da olaylar çıkarmak teşebbüsünde bulunacakları yolunda bir muhbirden bilgi alındığından bahsederek uyarıda bulunulmuştur²³.

a. Doktor Jozef’in Öldürülmesi

Komite Tokat’ta birkaç silahlı eylem gerçekleştirmiştir. Doktor Jozef’in öldürülmesi bunlardan birisidir. Hınçak komitesi hakkında şehrin idarecilerine bilgi verdiği zannıyla öldürülmüştür.

22 BOA, Y.EE, nr. 98/9. Ferhad oğlu Artin’in 3 Eylül 310/ 15 Eylül 1894 tarihli ifadesinden

23 BOA, Y. PRK, BŞK, nr. 35/46. Canik Mutasarrıfının 5 Mart 1894 tarihli yazısı.

Yukarıda Komitenin çözülmesinde verdiği bilgilerle önemli rol oynayan Çulha oğlu Kirkor, Jozef'in öldürülmesi konusunda şu bilgileri vermiştir. Kirkor, Rus kıyafetli kişilerle yapılan toplantıda Kahraman oğlu Simon'un kendilerine onbaşı tayin edildiğini, Simon'un sonradan evine gelerek "*Ben ve Çamgüş oğlu Nazar ve Kadayıfçı oğlu Kigork ve sen dördümüz birlikte olduğumuz halde Tabib Jozef'i katli edeceğiz. Zira bizim cem'iyetin kâffe-i esrârını ihbar etmekte imiş. Büyükler tarafından o yolda emr verildi*" diye söylediğini, görevlendirilen dört kişilik ekibin başarısız olması üzerine Simon Kirkor'a "*yazıklar olsun size. Namusumuz pisediniz. Cem'iyet nazarında hiç değerimiz kalmadı. Diğer onbaşından aldığım malumata göre başka bir takım tabibin katli için teşekkür etdi*" ifadesini kullandığını belirtmiştir. Jozef'in öldürülmesinden birkaç gün sonra Kirkor, Simon'a bu işi kim yaptı diye sorduğunda "*Beğenmediğin Katolik milletinden Kunduracı Dikran bu işi becerdi*" cevabını vermiş arkadaşlarının da Kunduracı Kiregos oğlu Artin ve Setenciler mahallesinde Leon'un olduğunu söylemiştir²⁴.

b. Posta Soygunu

17 Ağustos 1894 Perşembeyi Cumaya bağlayan gece Kömeç köyünün altındaki sose üzerinde bir olay gerçekleşmiştir. Posta arabası sürücüsü Mehmet Efendi öldürülmüş ve 5 denk sandık çalınmıştır²⁵. Cuma sabahı saat 7 sularında Tabur Ağası Vekili Bekir Bey ile yardımcısı Süvari Başçavuşu Ali Efendi tarafından, Mehmed Efendi'nin cesedi Postahane önüne getirilmiş²⁶ ve daha sonra saat 10 sularında Belediye Tabibi Şirinyan Efendi tarafından Mehmet Efendi'nin cesedi üzerinde otopsi yapılmıştır²⁷.

Önce bu adi bir soygun olayı olarak değerlendirilmiş, çevreden alınan ihbarlardan sonra dikkatler Ermeniler üzerine çevrilmiştir²⁸. Failerin yakalanması için Tokat'a takviye olarak askeri birlikler gönderilmiştir. Yozgat'ta bulunan 80 nefer süvari içerisinden seçilen 40 neferin bir zabitanın kumandasında Tokat'a gönderil-

24 BOA, YEE, nr. 98/14 Çulha oğlu Kirkor'un 18 Mart 1894 tarihli ifadesinden.

25 BOA, YEE, nr. 98/20. Posta soygunundan sonra tutulan tutanaktan.

26 BOA, YEE, nr. 98/19. Postanın soyulmasından ve Mehmed Efendi'nin cesedinin getirilmesinden sonra tutulan tutanaktan.

27 BOA, YEE, nr. 98/19. Otopsi raporuna göre Mehmed Efendi tahminen 60 yaşında, kır sakallı, elâ gözlü, orta boylu, şişman vücutlu birisiydi. Üzerinde tespit edilen yaralar ise şöyleydi: Boğazının çene altından kama ile boğazlandığı, göbeğinin üzerinde 4 cm genişliğinde iki kama yarası, sırtın ön tarafında 6 cm genişliğinde kemiğinin zedelenmesi, yine sırtında derinliği kemiğe kadar uzanan 2 cm'lik yaralar, başının arka tarafında genişliği 15 cm, uzunluğunda iki yara, yüreğinde iki, dirseği üzerinde ve altında iki yerinden kırıklık, sağ ayağının diz kapağının dış tarafından martini kurşunu isabetiyle kemiği kırılıp iç tarafı derisi altında kalarak kemikler zedelenmiş ve bu yaraların tesiriyle ölmüştü.

28 BOA, Y.TMV, nr. 102/111. Sivas Valisinin 18 Ağustos 1894 tarihli yazısı.

mesine karar verilmiştir. Yine Ermeni eşkiyası konusunda tecrübeli ve bölgeyi iyi tanıyan Amasya Tabur Ağası Mehmet Bey ile Ankara Polis Komiseri Ömer Efendi de Tokat'a görevlendirilmişlerdir²⁹.

Dikkatlerin Ermeniler üzerine çevrilmesinde alınan istihbaratî bilgiler etkili olmuştur. Tahtoba köyünde yaşayan Ermenilerden olup eşkiyaya yataklıktan bir aralık tutuklanan Kör Mado'nun evinde Gürcü elbiseli birkaç nefer Ermeni şakinin gizlendiği haber alınmıştır. Posta soygununu da bunların yaptığı ihtimali üzerinde durulmuştur³⁰.

Bu çalışmalar netice vermiş, Sivas Valisi olayla ilgili yazısında, Nişan ve Malatyalı Ohannes'in Tokat'ta yakalandıklarını, Nişan'ın olayı kabul ettiğini bildirmiştir. Alay beyi ve diğer görevlilerle yapılan tahkikatta, çalınan malların ele geçirilmiş, çalıntı mallardan 107350 guruş bulunan beş denkten dördünün mühürlü olarak kapalı, bir denginin açılmış olduğu, Tokat yakınındaki Dikran ve Kigork'un üzüm bağlarında gömülü olduğu, bir martini bir de kamanın ele geçirildiği, diğer beş eşkiyanın da ele geçirilmesi için çalışıldığını belirtiyordu³¹.

Posta soyguncularından Çakıcının Ermenak'ın biraderi Dikran da bu olayla ilgili olarak tutuklanmıştır. Dikran itirafçı olarak bildiklerini anlatması karşılığında tahliye edileceği garantisi verildikten sonra, alay beyi ve savcı tarafından hapisaneden getirilerek ifadesi alınmış, silahların Kırklar kilisesinde olduğunu söylemiş ve zararlı evraklar için de bazı isimler veriyse de adreslerde bir şey bulunamamıştır. Dikran'ın ifadeleri doğrultusunda yapılan tahkikat akşama kadar sürmüştür.

Bu sırada bir olay yaşanmıştır, ezani saate göre on bir sularında dönüldüğü sırada ekipten biraz geride kalan, halk arasında Apul Çavuş olarak bilinen Abdullah Çavuş, posta soygununu gerçekleştirenlerden Meydan mahallesi sakinlerinden Bahçeci Kalost oğlu Serkis'in bir evde saklandığını bir muhbirden haber almıştır. Abdullah Çavuş Serkis'i yakalayarak hem şöhretini hem de devlete karşı sadakatini ispat etmek düşüncesiyle araştırma ekibinde bulunanlara haber vermeksizin hemen yanına birkaç asker alarak verilen ihbar edilen evi sarmışlarsa da açılan ateş sonucu Apul Çavuş yaralanmıştır³².

29 BOA, Y.PRK. ASN, nr. 8/26: BOA, 106/ 11.

30 BOA, Y.PRK. ASN, nr. 8/26. 21 Ağustos 1894 Yozgat Heyet-i Tahkikiye Riyasetine Yazılan yazı.

31 BOA, Y.TMV, nr. 103/71. Sivas Valisinin 23 Ağustos 1894 tarihli yazısı.

32 Tokad'ın asakir-i zabtiye piyade çavuşlarından Apul Çavuş Ağa'nın muayenesi 20 ağustos 311 saat on iki raddelerinde Alma'ı-zâde

Yine çatışmada Sarıgüllük mahallesinden Derviş Bekir oğlu Ahmet ayağından yaralanmıştır. Serkis³³ ve eşkiyaya yataklık eden Berber Giregos çatışmada öldürülmüştür³⁴. Tedavileri evlerinde yapılan Apul Çavuş³⁵ ve Derviş Bekir oğlu Ahmet³⁶ bir süre sonra ölmüşlerdir.

Abdullah Çavuş halk tarafından sevilen birisiydi. Posta olayının faillerinin Ermeniler olduğu ortaya çıkmasından sonra Tokat'ta Türkler ve Ermeniler arasında bir gerginlik yaşanmaya başlamıştır. Gerçi daha önce Doktor Jozef öldürülmüş ise de bu kişisel bir meseleden dolayı öldürülmüş olabileceği düşüncesi pek de iki toplum arasında ilişkileri etkilememiştir. Posta arabasının soyulması, Mehmet Efendi'nin şehit edilmesi, hemen akabinde de Apul Çavuş'un yaralandığının duyulması iki toplum arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. Apul Çavuş'un firarileri ele geçirmek için giriştiği çatışma sırasında atılan silahların seslerinin halk tarafından duyulması ve olay mahalline toplanan halk tarafından Apul Çavuş ile Ahmed'in yaralandığının öğrenilmesi üzerine bir kargaşa yaşanmıştır. Bu karışıklıkta birkaç Ermeni hafifçe yaralanmıştır. Küçük bir olayı abartarak büyük devletlerin dikkatlerini kendi üzerlerine çekmeye çalışan Ermeni ileri gelenleri padişaha ve sadarete telgraflar göndermişlerdir. Telgraflarda, Tokat'ın Kaya Mahallesinde kaçak ararken binlerce başıbozuk İslam ahali silah, balta, sopa ve ellerine geçirdikleri şeylerle rast geldikleri Ermenileri bıçak, kama ve kurşunla vurup bazılarını öldürdükleri, sağda solda hane kapılarını kırarak evleri yağma ettikleri ve zorla kadınların ırzlarına geçip beşiklerdeki masum çocuklara bile çeşitli işkenceler yapıldığı bilgileri yer alıyordu³⁷. Zanlıların sorgulamalarında, asılsız olan iddiaları ihtiva eden telgrafların halkın kendilerine müracaatları üzerine Ruhani ve Cismani Meclisleri tarafından kaleme alınıp gönderildiği ortaya çıkmıştır³⁸.

Hayreddin Efendi hanesinde ve muahharan kendi hanesinde bi'l-icra sağ koltuğunun içinden bir kurşun isabet ve ağ ciğerine dokunarak sol memesinin bir santimetro yukarısından çıkmış ve sol dizinden on sentimetre yukarısında dış taraftan bir kurşun dahi cildini yarub geçmiş ve başının tepesinde bir darb eseri müşahede olunanak tedavi-i fenniyesi gece gündüz icra olunmakda ise de göğsünün cerihası te'sirinden hal-i hazırası tehlikeli olduğundan fennen birkaç gün tedavi olunduğunda ne hal kesbedeceği ikinci raporla arz olunmak üzere işbu rapor takdim kılındı. 1 Eylül 1894.

33 Serkis'in üzerinden 1 martin, bir karadağkari altı atış bir tabanca, 3 adet de altı atış tabanca çıkmıştır. BOA, YEE, nr. 99/2

34 BOA, YEE, nr. 99/2.

35 Musa Paşa-zâde Bekir Bey tarafından posta olayı gibi olayların fail ve mütecasirlerinin yakalanması sırasında Apul Çavuş gibi ölenlerin ailelerine devletçe yardım edilmesini teklifi uygun bulunmuştur. BOA, YEE. 140/48.

36 Tokad'ın Sarıgüllük Mahallesi ahalisinden Derviş Bekir oğlu Ahmed'in kurşun tesirinden vefat eylediği polis dairesine olunan ihbar üzerine müteveffa-yı merkûmun muayenesi zımında hanesine gidülüb imam ve muhtar tarafından defin-i hâk olduğunu söylemelerine binaen kabristana gidilüb açdınlarak tarafımızdan muayenesi bi'l-icrâ müşahadatımız ber vevh-i zîr arzederiz. Şöyleki: Müteveffa-yı merkum otuz iki yaşında zayıf'l-bünye olub bundan ongün mukaddem sol ayağı topuğunun ön tarafına isabet eden kurşun tesirinden tetenos ve sinir çekmesi hastalığı gelerek müteessiren vefat ettiği tıbben anlaşılımış olmağla işbu rapor bi't-tanzim takdim kılındı. 10 Eylül 1894. BOA, YEE. 98/23.

37 BOA, YEE, nr. 99/3.

38 BOA, YEE, nr. 99/8. Ruhani ve Cismani Meclis azalarının ifade tutanaklarından.

Zanlıların yakalanmasından sonra Kazal oğlu Karabet 4 Ekim 1894 tarihli ifadesinde: “Şöyleki, Posta arabası urulmazdan iki gün evvel Dırdıryan Serkis ve Amasyalı badoylu yani Vaiz Kapsar ve Nazaryan Kigork ve Dilgeryan diğer Kigork Kantaryan Ohannesin Tokad’ın cedit mahallesinde kâin hanesinde ictimağ ederek postanın (v)urulması hakkında karar vermişlerdir. Bunun üzerine Tokatlı Çakıcı oğlu Ermenak ve Kalost oğlu Serkis ve Melkon oğlu Leon ve Kalok oğlu Kapsar ve Biskincikli Pehlivan Serkis ve Çiftlik Karyeli Keşiş oğlu Nişan ve An asıl Malatyalı olub Tahtoba karyesinde mukim Bezirgan oğlu Avadis nam eşhas-ı seb’a geçen şehr-i Ağustos’un dördüncü pençşenbe günü ahşamı saat oniki raddelerinde Kömeç karyesi civarındaki şose tarikinin üzerinde bulunan köprüünün altında ihtifa ederek posta arabasının köprüye gelmesini müteakib hemen şaki-i merkumun bi’l-muhaceme hamil oldukları silahlarını endahtla tatarı katl ve beş denk hazineyi ahz ve gasb edüb mezkur hazineyi süvar oldukları esblere tahmil ederek Kantar oğlu Ohanniğin Kaşıkçı mevkiinde kain bağına gitmişler o gece orada ihtifa ederek mezkur hazineleri merkum Ohanniğe teslim etmişler, ertesi günü Çakıcı oğlu Dikran eşkiyay-ı merkumeyi mezkur bagdan alub Tokad’a götürmüş ise de kimin hanesine götürdüğünü bilemiyorum.” demiştir³⁹.

Yakalanan şahısların ifadelerine göre soygundan sonra denkler Kaşıkçı bağlarında Saatçı Ohan’ın bağına götürmüşlerdi. Ohan ifadesinde şunları söylemiştir:

“Efendim Devlet-i aliye-i Osmaniyeye olan sadakat ve ubudiyet-i acizanem hasebiyle bu babda olan malumatımı ber vech-i zir arz eylerim ki:

Şehr-i hal-i ruminin dördüncü Perşembe günü bendeniz dükkanda oturuyor idim. Saat iki raddelerinde tanımadığım bir çocuk bana kapalı olarak bir mektub getirmişti. Heman açdım okudum. Meali “bu gece sana beş emanet gelecektir. Onları güzel hıfz edeceksin. Zinhar öteye berüye haber vermeyesin. Eğer muhafaza etmez isen seni katl ve telef ederiz “den ibaret idi. O gün saat onbir raddelerinde ber mu’tad dükkanıma kapadım. Kaşıkçı mevkiinde isticar etmiş olduğumuz bağımıza gitdim. Bir de gece saat iki üç raddelerinde Çakıcının oğlu Ermenak’la Kalost oğlu Serkis esb süvar oldukları halde bağa geldiler. Bana dedilerki “aşağıdaki derede beş denk hazine vardır. Onları al güzelce hıfz et” diyerek bırakub dağa doğru gitdiler. Bendeniz de Sablakçı oğlu Tartad’ı alarak hazinelerin olduğu mahalle gitdik ve mezkur hazineleri omuzlarımızla Saatçı Okan oğulları Kigork ve Dik-

39 BOA, Y.EE, nr. 99/8 Kazal oğlu Karabet’in 4 Ekim 1894 tarihinde verdiği ifadesinden

ran'ın bağına götürüb alaçuğun alt tarafında üzüm keveklerinin dibine sakladık ve üzerlerine toprak örttüük. Henemize gelüb yattık ⁴⁰

Tokatta Hınçak komitesinin şubesinin varlığı ortaya çıktıktan ve bu komite tarafından Doktor Jozef'in öldürülmesi ve Posta arabasının soyulması olayından sonra yapılan tahkikat sonucunda pek çok zanlı yakalanmıştır. Bunların yargılanması için Ankara Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa başkanlığında bir mahkeme heyeti görevlendirilmiştir.⁴¹

Mustafa Paşa başkanlığındaki bu mahkeme heyeti zanlıları yargulamış çeşitli cezalar vermiştir. Tokat Hınçak cemiyeti yöneticisi, posta soygununu gerçekleştiren 6, Doktor Jozef'in öldürülmesi olayına karışan 3 kişi idam cezasına çarptırılmıştır. Cemiyete üyeliğinden dolayı da 44 kişiye de 5 ile 10 sene kalebend cezası verilmiştir.

Ancak itirafçı olan ve olayların çözülmesinde büyük yararlılıkları olan şahıslar ceza kanunundan muaf tutulmuşlardır. Bu şahıslar:

1. Cedid Mahallesinden Kantaryan Ohan
2. Kabe-i Mescid Mahallesinden Kazal oğlu Karabet
3. Şucaeddin Mahallesinden Şahin oğlu Ohan
4. Su içmez Mahallesinden Fındık oğlu Kirkor
5. Yar Ahmed Mahallesinden Camkeretyan Tanil
6. Niksar'dan Hacı Agop
7. Kaya Mahallesinden Haçator oğlu Ohan

Posta soyguncularından firari olan ve gıyaben divan-ı harpçe idama mahkum olan Biskincikli Pehlivan Serkis ve Kalpakçioğlu Karabet yine bir takım eylemlerde bulunmuşlardır. Tokat'ta Tüzüm oğlu Kigork ve Karabet'in evine girmişler, şahısları yaralamışlar ve komite adına tehditle para istemişlerdir. Bu iki şahsın Biskincik köyünde bir hanede saklandıkları haber alınması üzerine Piyade Yüzbaşısı Bekir Bey ve emrindeki askerler köye gitmişler ve sağ olarak ele geçirmişlerdir. Bunlarla birlikte 400 fişenk, komiteye kıyafetleri, Martini ve Karadağ rovelverleri ele geçirilmiştir. Bu şahıslar aynı zamanda kendilerini desteklemeyen Ermeniler ile devlete vergi borçlarını ödemek için şehre gelmelerini engellemişlerdir⁴².

40 BOA, Y.EE, nr. 98/6 Saatçi Ohan'ın 27 Ağustos 1894 'de verdiği ifadesinden.

41 BOA, Y. PRK. ASK, nr. 100/34 21 Eylül 1894.

42 BOA, Hariciye-Siyasi (HR. SYS), nr. 2791/1. lef. 25/27. 23 Kasım 1895.

1895 Tokat Ermeni Olayları

Tokat'ta Ermenilerin gerçekleştirdikleri eylemler daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. İki Ermeni ile ihtiyat askerlerinden üç asker arasında kilim alımı konusunda tartışma çıkmıştır. Kavgada iki Ermeni hafif şekilde yaralanmıştır. Bu olayı bahane eden Ermeniler kilim olayından iki üç gün sonra halka zorla dükkanlarını kapattırma, kiliseler ve murahasahaneye toplanmışlardır. Ermenilerin bu hareketi Müslüman halkın galeyana gelmelerine sebep olmuştur⁴³.

Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa 20 Mart 1895 yazısıyla olayı sadarete olay hakkında şu bilgiyi iletmiştir.

“Meydanda bir gûne esbab yoğuken dünki gün (19 Mart 1895) saat beş raddelerinde Ermenilerin bazı gençleri kemal-i telaş ile sokak sokak dolaşarak Ermeni dükkanlarını kapatdıkları müteakiben kiliseden çalınan çan sedası üzerine Ermeniler bir cemiyet-i azime ile murahasahane ve ittisalindeki kiliseye tecemmu etmeleri ve onu müteakib o civarda bulunan çarşudaki İslamlara karşı beş on el silah etmeleri üzerine Müslümanlar heyecana gelerek köşe başlarında ictima' etmişlerdir. Acizleri ve mutasarrıf paşa ve müdde-i umumi muavini ve sair taalluku olan memurîn ile mahal-i vak'aya azimetle heyecan, vâki' edilen nesayih ve tebligat-ı müessire üzerine güç hal ile saat onbir raddelerinde ber taraf ve teskin edilmiştir. Bu sırada Ermeni hanelerinden atılan silahın tesirinden olduğu müdde-i umumilik tarafından tutulan zabt varakasında da gösterildiği üzere tahminen altmış yaşlarında bir Ermeni itlaf edilüb na'sı usulen muayene etdirilerek veresesine teslim olunmuştur. Tahkikat-ı vakı'aya nazaran şimdilik Ermenilerden onu müteceviz ermeni hafif suretde sopa ve taş ve silah ile mecruh bulunub gerçi Ermeniler bu cür'eti ahali-yi islamiyeye atf ve isnad ediyorlar ise de henüz ne taraftan olduğu taayyün etmemiştir”.

Bu rapordan olayın Ermeniler tarafından Müslümanların tahrik etmelerinden çıktığı anlaşılmaktadır. Olayın, büyük devletlerin dikkatlerini Ermeniler üzerine çevrilmesini amaçlayan planlı bir hareket olduğu anlaşılmaktadır

Olayların tekrarlanmaması için gerekli güvenlik tedbirleri de alınmıştır. Bu iş için Divan-ı Harp Azasından Derviş, Şevket ve Mahmut Beyler idarelerindeki müfrezeler ile uygun yerlere gönderilmiştir⁴⁴.

43 BOA, Y. PRK. Zabtiye Nezareti (ZB), nr. 15/50. Zabtiye Nazırı imzalı 24 Mart 1894 tarihli yazı.

44 BOA, Y. PRK. Askerî Maruzat (ASK), nr. 103/76. Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa'nın 20 Mart 1895 tarihli yazısı.

Vali Halil Paşa da yaşanan bu olayların Avrupa kamuoyuna yanlış aktarılmaması için tedbirler almıştır. Halil Paşa'yı bu konuda endişeye sevk eden sebep konsoloslar olayları ülkelerine abartılı şekilde rapor etmeleriydi. Ermeniler yanında yer alan konsoloslar, abartılı şekilde ülkelere rapor ediyorlardı. Olayların olduğu dönemde Sivas'ta bulunmayan İngiltere ve Fransa konsoloslarına Amerika konsolosu vekalet etmekteydi. Vali, Amerika konsolosunun Tokat'a giderek olayları incelemesini, tahkikat ilerledikçe gerçeğin ortaya çıkacağını söylemiştir. İnceleme yaparken de Ermeniler konusunda verilecek bilgilerin ihtiyatla karşılanmasını tavsiye etmiştir⁴⁵. Tokat'a gelen Vali Halil Paşa kapalı dükkanların açılmasını nasihat etmiş, tekrar olay yaşanmaması için gerekli tedbirleri aldırmıştır⁴⁶.

1896 Tokat Ermeni Olayları

a. Niksar Olayı

Niksar'da belli sayıda Ermeni yaşamaktaydı. Tokat'taki teşkilatlanmaya paralel olarak Niksar'da da örgütlenme teşebbüsünde bulunulmuştu. Niksar'da Türkler ve Ermeniler arasında bir takım olaylar yaşanmıştır.

Sivas Valisi Halil Paşa'nın bu olaylarla ilgili Tokat'taki yetkililerden aldığı bilgiler şu şekildedir.

“Bugün saat beş beş buçuk raddelerinde Niksar kasabasında Sûk-ı Silvan mevkiinde ansızın birçok ahali tecemmu' ederek silahlar atmağa başlamış ve telefât dahi vukû' bulup elân devam etmekde ve men'ine gayret olunduysa da kilise derunundan da birçok silah atılmakda bulunmuş olduğu ve telgraf hattının buzulduğu...”

Olaylarda Ermeniler tarafından telgraf hattı tahrip edildiği için Tok'a haber geç ulaşmıştır. Haber alınır alınmaz da Divan-ı Harb azasından Şevket Bey, biraz asker ile Niksar'a gönderilmiştir⁴⁷.

Şevki Bey, Niksar'a vardığında gerekli tedbirler almış ve Niksar kaymakamı ile ortak olarak gönderdikleri yazıda olayları şöyle rapor etmişlerdir:

“Vak'a-i ma'lume şehri hal-i ruminin sekizinci dünki Cuma ertesi günü saat beş buçuk raddelerinde çarşunun aşığı cihetinde Güdekyan Kokas hanı derununda reji kolcusu

45 BOA, Y. PRK. Umumi (UM), nr. 31/79. Sivas Valisi Halil Paşa'nın 21 Mart 1895 tarihli yazısı.

46 BOA, Y. PRK. ASK, nr. 103/76 Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa'nın 20 Mart 1895 tarihli diğer yazısı.

47 BOA, A. MKT. MHM, nr. 661/37. Sivas valisi Halil Paşa'nın 20 Haziran 1896 tarihli yazısı.

Çakır Mustafa'yı alından kurşunla itlaf edilmesi ve yevm-i mezkûrda Niksar'ın hafta pazarı olub kaza-yı mütecâvire ahalilerinin kesretle bulunmasından müteakiben çarşunun beriki cihetinde ve kilise derunuyla müceddeden yapılan kilise hanelerinde tahasun eden Ermeniler birçok silahlar endaht ederk tarafeynden telefât vuku'a geldiği ve Demirciyan Avadis kendü hanesinde Arabacı Kaş (Kış) Mehmed'e atdığı martin kurşunundan telef edildiği gibi piyade zabtiyesi Hamdi'ye de atdığı kurşun elbisesini delerek hafifce cerh ve mütecâsir-i merkum da elde edildiği ve bu sırada ortalık vehme düşerek kesretle ictimâ' eden kurâ ve civar kaza ahalisi tarafından bir iki saat kadar mukâbele ve yağma edilüb yüz yirmi kadar Ermenilerden maktul ve on kadar mecruh vukubaldığı ve nisa taifesinden iki maktul ve iki mecruh ve Rumlardan bir maktul bir mecruh ve Ermeniden mecruh birçok dahi müteessiren vefat ettiği ve kasaba İslamlarından üç maktul bir mecruh olup ancak mücadeleye devam eden ekseriyetle kaza-yı mütecâvire ahalisi olmağla bunlardan vukubulan maktul ve mecruhlarını beraberlerinde götürdükleri cihetle islamdan mukubulan maktul ve mecruhun sıhhati anlaşılamayub tahminen kırk kadar maktul ve on sekiz dahi mecruh bulunduğu ve telefâtın kısm-ı küllisi derun-ı çarşuya nazır bulunan kilise ve kilise hanelerinden kesretle atılan kurşunlardan zuhura geldiği cümle-i tahkikattan anlaşılmış..."

Niksar'da kısa sürede asayiş sağlanmış, yağma edilen mallar için de bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir⁴⁸.

Yaşanan olaylarla ilgili Türk ve Rumlardan oluşan 25 imzalı bir yazıda, halkın dükkanlarında alış verişle uğraştıkları bir sırada Ermeni kilisesine toplanan birçok Ermeni ile Güdekyan, Topalyan ve Çavuşyan mağazalarından birden bire Türk halkın üzerine silah atılmaya başlamasıyla hadisenin yaşandığı anlatılmaktaydı. Bu sırada Reji kolcularından arabacı Çakır Mustafa, Güdenyan Kokas tarafından kurşunla öldürülmüştür. Olayların yaşandığı gün kasabanın hafta pazarıydı. Özellikle olay çıkarmak için halkın kalabalık olduğu bir zaman seçilmiştir. Hadiselerin tertipleycilerin de Ermeniler olduğunu vurgulamışlardır⁴⁹.

Yukarıda da belirtildiği gibi çalınan malların bir kısmı ele geçirilmiştir. Fakat bir kısım mallar, pazar için kasabaya gelen Fatsa, Ünye, Karkuş, Aybastı, Erbaa ve çevre köylerin tarafından beraberlerinde götürüldükleri için ele geçirilememiştir⁵⁰.

48 BOA, Y. PRK. ASK, nr. 112/32 Divan-ı Harb Reisi Ferik Mustafa Paşa'nın Niksar Kaymakamı ve Şevket Bey'in ortaklaşa gönderdikleri yazıyı arzı. 21 Haziran 1896 tarihli.

49 BOA, A. MKT. MHM, nr. 661/37. Sivas Valisi Halil Paşa'nın 21 Haziran 1896 tarihli yazısı

50 BOA, A. MKT. MHM, nr. 661/37. Sivas Valisi Halil Paşa'nın Niksar Kaymakamından alınan bilgileri sadarete ileten 21 Haziran 1896 tarihli yazısı.

Ermeniler alınan tüm önlemlere rağmen bir takım faaliyetlerin içerisine girdikleri görülmektedir. 29 Temmuz 1896 gecesi Niksar çarşısında bulunan Orta Camii kapısına bir hafta asmışlardır. “Millet-i Ermeniyan” imzalı yaftada Müslümanlar 16 Ağustos’ta saat iki buçuk sıralarında kavga meydanına davet edilmekteydi⁵¹.

b. Erbaa Olayı

Günümüzde Tokat’ın kuzey ilçesi olan Erbaa’da olayların çıkması muhtemeldi. Daha önce Ermenilerin birtakım faaliyetlerde buldukları görülmüştür. Yani 1890’da Erbaa’da Mesrubyan isimli Ermeni okulunda zararlı tarih ve şarkı risaleleri ele geçirilmiştir⁵².

Erbaa’da 22 Haziran 1896’da ölümle neticelenen bir olay yaşanmıştır. Olay şöyle olmuştu. Bazı köylüler kasabaya gelirken Ermeni evlerinden üzerlerine kurşun atılmış, 1 Müslüman şehit olmuş, 6 tanesi ağır olmak üzere 21 kişi de yaralanmıştır. Olayda 2 Ermeni de ölmüştür⁵³.

Bu kasabada başka olay çıkmaması için Divan-ı Harp Azasından Derviş Bey Erbaa’ya gönderilmiştir. Derviş Bey ile Erbaa kaymakamı tarafından ortaklaşa gönderilen yazıda olay ayrıntılı olarak,

“Bugün saat ikide fevt ve mecruh oldukları arz edilen Ermenilerle ahali-i Müslime hakkında edilen tahkikatta sabahleyin bazı kura ahali kasabaya gelmekte iken Ohanyan Agob ve Nişan ve Anadis ve Ovakim’in haneleriyle Sucuklu Mahallesi Ermeni hanelerinden endaht edilen tüfenk ve rovelverden çıkan kurşun ahali-i islamiyeye tesadüfle bir kişi müteessiren vefat edüb altı kişi ağırca ve tehlikelice, on beşi de hafifcedar olduğu ve Sucaklu mahallesinden Ferhad oğlu Ohan esna-yı vuku’atda fevt olmuş ise de hangilerinin atdığı silahdan müteessiren fevt olduğu anlaşılammış ve alessabah kasaba haricinde Kiremitlik civarında gezmekte olan ahali-i islamiyeye atdığı tüfenk üzerine mukabeleten Kasbar oğlu Avadis’in dahi telef olduğu polis komiserliğinden verilen yüz on üç numaralı jurnalden ve tahkikât-ı saireden anlaşılmış” olduğu şeklinde rapor edilmiştir⁵⁴.

51 BOA, Y. PRK. UM, nr. 35/ 62. Sivas Valisi Halil Paşa’nın 14 Ağustos 1896 tarihli yazısı.

52 BOA, A.MKT, nr. 748/18. Bunlara verilecek ceza konusunda iki şık düşünülmüştü. Birincisi; okulda şarkıları okutmuş olan öğretmenlerin görevlerinden uzaklaştırılması, diğerlerinin ise tutuklu kaldıkları süre göz önüne alınarak salıverilmeleri, ikincisi mahkeme edilmeleri. Adliye Nezareti tarafından birinci şıkkın uygulanmasının uygun olacağı görüldü bildirilmiştir.

53 BOA, AMKT. MHM, nr. 661/38.

54 BOA, Y. PRK. ASK, nr. 112/ 36. Erbaa Kaymakamı Divanı-ı Harb Azası Miralay Derviş Beyin, olaylarla ilgili olarak Baş kitabete 22

1897 Tokat Ermeni Olayları

a. Tokat Olayları

1897 Yılında Ermeniler, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Girit konusunda sorun yaşandığı bir dönemde Tokat'ta olaylar çıkarmışlardır. Ermeniler özellikle içte ve dışta devletin sorun yaşadığı dönemlerde büyük devletlerin dikkatlerini üzerlerine çekmek için isyan çıkarmışlardır. 1897 Şubat'ında Yunanistan Girit'e bir donanma göndererek adayı Yunanistan'a ilhak ettiklerini ilan etmişlerdir. Bu durum karşısında Büyük devletler Osmanlı devletinin yanında yer almışlar, Yunanistan'ın kararından geçmesini istemişlerdir⁵⁵.

19 Mart 1897 tarihinde çıkan olaylarla ilgili olarak Tokat Mutasarrıflığı'ndan alınan bilgilere göre Ermeniler, dükkanlarını açmamışlar, açanların da kapatmışlardır. Bu bilginin haber alınması üzerine Mutasarrıf ilgili sorumlularla birlikte çarşıya çıkmış ve durumu kontrol altına almaya çalışmıştır. Tam bu sırada Kale tarafından silah atılması üzerine "Ermeniler hükümeti bastı" söylentisi yayılmış ve akabinde olaylar çıkmıştır. Alınan ilk bilgiler İslamlardan iki üç kişi yaralandığı, Ermenilerden de on beş kişinin öldüğü yolundaydı⁵⁶.

Mahkeme ilamındaki ifadeler incelendiğinde olayların önceden planlanmadığı anlaşılmaktadır. Ermenilerin öldürülmesi konusunda yukarıdan emir geldiği konusunda bir söylentiden sonra bu olayların çıktığı anlaşılrsa da⁵⁷, Anadolu'daki olayları araştırmak üzere Padişah Abdülhamit tarafından gönderilen Kölemen Abdullah Paşa bu konuya açıklık getirmiştir. Abdullah Paşa araştırmasının sonucunu ihtiva eden layihasında Ermenilerin Çerkes ve zaptiye kıyafetine giyerek Müslüman köylerine "*Ermenileri urunuz o yolda emir gelmiştir*" gibi yalan haber yaydıkları şeklinde bir tespitte bulunmuştur⁵⁸. Tokat'taki olayın da böyle bir planın sonucunda ortaya çıktığı muhtemeldir.

Ancak Ermenilerden bir takım şahısların tahrikte bulunduğu, adeta böyle bir olayın beklendiğini göstermektedir. Olayları önlemede kusuru olduğu düşünülen ve yargılanan polis memuru Şevki Efendi'nin, mahkeme verdiği ifadesi önemlidir.

Haziran 1896 tarihinde sunduğu rapor.

55 Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, İstanbul 2000, s. 371.

56 BOA, Y. PRK. UM, nr. 37/54. 19 Mart 1897 tarihli Sivas Valisi Halil Paşa imzalı yazı.

57 BOA, Y. PRK. Sadaret (A), nr. 11/55

58 Y. PRK. ASK, nr. 109/69: Layiha Ahmet Halaçoğlu tarafından "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'daki Ermeni Terörü" adıyla Belgeler XXVIII/32 (2007) yayınlanmıştır.

Şevki Efendi Kazancılar çarşısında rastladığı Abdalyan Mardirus'un bir Ermeni'yi göstererek “*bugün vuku'ât olur ise şu Ermeniden olur*” sözlerini söylemiştir.⁵⁹

Olaylar Tokat'ta sınırlı kalmamış, Ermeniler'in yaşadığı çevre yerleşim yerlerinde de olaylar çıkmıştır. Bizeri⁶⁰ Binkincik, köylerinde de olaylar yaşanmıştır.

Olaylar karşısında devletin ilk önlemi Mahmud Nazım Paşa ile Tabur Ağası vekili Hüseyin Hüsnü ve Polis Komiseri İshak Necati görevlerinden alınması ve tutuklanması şeklinde olmuştur. Bu şahıslar hakkında olayların önlenmesinde görevlerini yerine getiremediklerinden dolayı dava açılmıştır⁶¹. Yapılan yargılama sonucunda Mahmud Nazım Paşa'nın taraf-ı hükümet-i seniyyeden verilen emirlerin yerine getirilmesinde, diğer zanlılarında amirlerinin emirlerini uygulamada kusur ettikleri sabit olmadığından berat etmişlerdi⁶²

b. Mahkeme-i Fevklade'nin ve Zanlıların Yargılanmaları

Tokat'taki olayları araştırmak ve yargulama yapmak üzere Rusumat Emimi Hasan Fehmi Paşa başkanlığında bir “*Mahkeme-i Favkalade*” kurularak Tokat'a gönderildi. Mahkeme heyeti şu şahıslardan oluşuyordu: Mahkeme-i Temyiz Reis-i Evveli Şevki Bey, İstinaf Mahkemesi Reis-i Evveli Celal Bey, Meclis-i Eytam Azasından Malik Efendi, Girid Vilayeti Müşaviri Sabık Yanko Efendi, Teftiş Komisyonu Azasından Dilber Efendi. Mahkeme heyetine bir de talimat verilmişti⁶³. Tokat

59 BOA, A.MKT.MHM, nr. 662/20. 3 Haziran 1897 tarihli olayların bastırılmasında ihmali görülen Mahmud Nazım Paşa ve diğer görevlilerin mahkeme ilamından.

60 BOA, Y.PRK. A. 11/55. 1897. Bizeri olaylarının çıkışı ile ilgili geniş bilgi bu numaralı mahkeme ilamında bulunmaktadır.

61 BOA, A.MKT. MHM, nr. 662/2. 24 Mart 1897 tarihli Sivas Vilayetine gönderilen telgraf.

62 BOA, A.MHM, nr. 662/20, nr. 2 Haziran 1897 tarihli Mahkeme İlamı. Büyük devletler elçilikleri Baş tercümanları tarafından Hariciye Nezaretine berat eden bu devlet memurlarının bir müddet devlet memuriyetinde bulundurulmamaları veya başka şekilde cezalandırılmaları bildirilmişti. Tokat mahkemesi Fevkaladesi tarafından yargılanan ve ağır cezalara çarptırılan diğer şahıslar hakkında bir şey demezlerken görevleriyle ilgili olarak suçsuz bulunan bu görevlilerin berat etmeleri üzerine ceza görmeleri yolundaki ısrarları Osmanlı hukukuna ve antlaşma hükümlerine aykırı olduğu vurgulanmıştı. Elçiliklerin bu taleplerinin kabul edilmesi şu anda veya ileride zararlı örnek olacağından adı geçen görevlilerin cezalandırılmalarının kabul edilemeyeceğinin elçiliklere bildirilmesi hariciye Nezaretine bildirilmişti. BOA, A.MHM. 662/30 26 Eylül 1897 tarihli yazı.

63

1. “*Heyet Tokat'a vusülünü müteakip vezâif-i esasiye-i me'muriyetini neşr ve ilan etdikden sonra, hadise-i mezkurenin esbab ve suret-i zuhuru hakkında bil'etraf tahkikata ibtidar ederek zi-medhal olanları hey'ete terfîk edilecek müstantıklar marifetiyle usul-i dairesinde isticvab ve istintak sürüncemeyi mucib muamelat-ı kanuniyeden sarf-ı nazar etmek şartıyla, usul-i muhakemat-ı cezaiye kanunu dairesinde muhakeme ile haklarında kanunen ita-yı hüküm edecek ve evrakını gönderecektir. Şu kadarki ehemmiyet ve müsta'ciliyeti haiz olan hükümleri, hey'eti mahkeme mümzi telgrafnameler ile derhal bi'l-istizan icra edecektir.*

2. *Esnâ-yı vak'ada bir takım gasb ve garetler vuku'bulduğu rivayet edilmekte olmasıyla bu hareket sahih ise, emval-i menhubeyi zahire bi'l-ihraç ve istirdad ile ashabına iade ve teslim edecek ve mütecasirleri dahi balada gösterilen usul dairesinde muhakeme eyleyecektir.*

3. *Emniyet ve asayişin muhafazası hükümet-i mahalliyenin akden vezaifi olup, bu babda zerre kadar tekasül ve müsamahası görülecek küçük büyük kaffe-i memurinin mücazat göreceklere muhakkak idüğü defeat ile ba-irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahi katiyen tebliğ olunmuş idüğünden işbu hadise esnasında vazifedar olanların tekasül ve betâ'et adem-i tekayyüdü görülenlerin taht-ı mesuliyete alınmaları lazım geleceğine ve mutasarrıf ve tabur ağası ve Polis komiseri azl edilmiş olduklarına mebni gerek bunları ve gerek vazifedar olub da mucib-i mesuliyet hal ve hareketde buldukları anlaşılacak memurları dahi muhakeme ederek haklarında terettüb edecek mücazat-ı*

olayları faillerinin yargılanmasına 24 Nisan 1897 tarihinde başlanılmıştır. Mahkeme yargılamada şu usulü takip etmiştir. Önce Savcının iddianamesini okumuş, ardından da zanlılar birer birer mahkeme huzurunda savunmalarını yapmışlar ve şahitler de olayla ilgili kendilerine yöneltilen sorulara cevap vermişlerdir. Yargılama sonucunda, 17 şahsa idam, içlerinde Sıddıka isimli bir kızın da bulunduğu 35 kişiye de kürek ve hapis cezaları verilmiştir⁶⁴.

Anca bu kadar idamın hiçbir memlekette uygulanmadığı, bunun halkta infial yaratması ihtimaline karşı sadece üç kişinin idam cezasının onanmasıyla amacın hasıl olacağı uygun bulunmuş, diğer idam hükümlüleri de çeşitle cezalara çevrilmiştir.⁶⁵

Yine Bizeri manastırının basılması olaylarına karışan 26 kişiden 5'i idam, 20'si ise 3-15 sene arasında değişen kürek cezasına çarptırılmıştır⁶⁶.

Tokat Mahkeme-i Fevkaladesi Tokat olayları tahrikçileri ile öldürme ve yağma olayları ile olayların önlenmesinde kusurları görülen, mutasarrıf, jandarma ve polis memurlarını yargılamış ve suçlu bulunanlara gerekli cezaları vermiştir. Bundan sonra geriye kalan bazı önemsiz davaların mahkeme-i fevkalade tarafından görülmesinin mahkemeye verilen önemle uyuşmayacağından kalan işlerin mahalli mahkemeye devredilmesine ve mahkeme heyetinin İstanbul'a dönmesi karar verilmiştir⁶⁷. Mahkemenin gidişatını gözlemlemek üzere tarafından oraya gönderilmiş olan İngiltere ve Rusya konsolosları da dönüşleri mahkeme heyetinin dönüşlerine bağlamışlardı. Mahkeme heyetinin konsoloslardan sonra dönmesinin bir takım dedi kodulara sebep olacağından, heyetin ve konsolosların aynı zamanda dönmesinin uygun olacağı düşünülmüştür⁶⁸.

Daha sonra idamı teklif edilen üç şahsın da cezaları müebbet hapse çevrilerek hepsi Trablusgarb'a gönderilmişlerdir.

1890 tarihten sonra Anadolu'da gittikçe şiddetlenen Ermeni olaylarında Tokat dikkatlerin üzerine çevrildiği bir şehir olmuştur. Hınçak komitesinin organize

kanuniyeyi hükm edecektir.

4. *İşin ehemmiyet-i fevkalâdesi cihetle işbu tahkikât ve muhâkemâtın dakika fevtedilmeksizin kemâl-i sür'atle icrası mütehattimolduğundan mahkeme müddet-i kalîle zarfında, ikmâl-i tahkikât ve muhâkemât edecek ve mahkeme aleni olacağı gibi hükümleri ekseriyet-i mulaka ile olacaktır ve hey'et-i tahkikât ve muâmelât-ı vaki'ayı dahi günü gününe Babı-ı Âliye bildirecektir.*" (BOA, A.MKT.MHM, nr. 661/55). 24 Mart 1897 tarihli talimat yazısı.

64 BOA, Y. PRK. A, nr. 11/55. Tokat olayları hakkındaki mahkeme ilamından.

65 BOA, Y. Resmî Maruzat (A. RES), nr. 87/24. 9 Haziran 1897 tarihli Mahkeme-i Fevkalâde Reisi Hasan Fehmi Paşa'nın yazısı.

66 BOA, Y. PRK. A, nr. 11/55. Bizeri olayları hakkındaki mahkeme ilamından.

67 BOA, Y.A.RES, nr. 87/24.9; BOA, Y.A.RES, nr. 87/37. 15 Mayıs 1897 tarihli Mahkeme-i Fevkalâde Reisi Hasan Fehmi Paşa'nın Yazısı.

68 BOA, Y.A. RES, nr. 87/37. 20 Haziran 1897 tarihli Meclis-i Vükala Mazbatası.

ettiği olaylarda Türk-Ermeni iki taraftan da pek çok kişi ölmüştür. Yine Ermeniler küçük bir meseleden büyük bir olay yaratma planlarını bu şehirde uygulamışlar, devlete sadık Ermenileri tehditlerle korkutmuşlar ve öldürmüşlerdir. Osmanlı Devletine bu şekilde tavır almalarında büyük devletlerin destek ve tahrikleri de önemli rol oynamıştır.

1897 olaylarından sonra Tokat'ta dikkate değer olay yaşanmamıştır. Bun da İttihat ve Terakki Partisinin uyguladığı ittihad-ı anasır politikası etkili olmuştur. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra Ermenilerin devlet için tehdit oluşturacağı endişesinden dolayı Tehcir Kanunu çıkarmıştır. Tokat'taki Ermeniler de daha önce Tokat'ta çıkardıkları olayların bedelini tehcire tabi tutularak ödemişlerdir.

Sonuç

Fransız ihtilalinin getirmiş olduğu milliyetçilik fikri, Osmanlı Devleti'nin "Millet-i Sadıkası" Ermenileri de etkilemiştir. Ermeni olaylarını yaşanmasında 13 Temmuz'da toplanan Berlin Kongresi'nde bağımsızlık beklentisinde olan Ermenilerin uğradıkları hayal kırıklığı etkili olmuştur. Güya Osmanlı Devleti'nden zulüm gördükleri iddiasıyla Büyük devletlerin dikkatlerini kendi üzerlerine çekmek için olaylar çıkarma yolunu tercih etmişlerdir. Anadolu'yu bir anda kan gölüne dönüştürmüşlerdir.

Bu olayların yaşadığı şehirlerden birisi de Tokat olmuştur. Tokat'ta ilk örgütlenme "Feda-yı Nefs" tir. Daha sonra Hınçak Komitesinin bir şubesinin açıldığı görülmektedir. Bu Komite Doktor Jozef'in öldürülmesi ve Posta arabasının soyulması olarak bilinen iki olaya imza atmıştır. Devlet iki olayı da çözmüş, zanlılar Divan-ı Harpçe yargılanmış ve gerekli cezalara çarptırılmışlardır.

Olaylar, yine 1895 yılında bir kilim meselesinden dolayı yaşanan Tokat olayıyla devam etmiştir. Devlet yetkilileri bu olayda da gerekli önlemleri alarak daha vahim hadiselerin yaşanmasına meydan vermemiştir.

1896 yılında Niksar ve Erbaa'da da bir takım olaylar yaşanmıştır. Niksar olayında dikkat çekilmesi gereken kasabanın hafta pazarında yaşanmış olmasıdır. Ermeniler olayları çıkarırken halkın kalabalık olduğu zamanları seçmişleri dikkat çekmektedir.

1897 Tokat olayları hem çıkışı hem de zamanlaması açısından dikkat çekmektedir. Ermeniler vurulacak şeklinde kaynağı bilinmeyen asılsız bir haber üzerine olaylar çıkmıştır. Zamanlama olarak da Osmanlı Devleti'nin Girit konusunda sorun yaşadığı bir zamana tesadüf etmektedir. Büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı bir zamanda Tokat'ta bu olayların çıkması manidardır. Ancak devlet olayı ayrıntılı şekilde araştırtmış ve Hasan Fehmi Paşa başkanlığında kurulan mahkeme-i fevkaladede tüm zanlıları yargılatmış, Ermenilere amaçladığı fırsatı vermemiştir.

Tehcire kadar Tokat'ta çok önemli olay yaşanmamıştır. 1915 Tehcir kararıyla Ermeniler göçe tabi tutulmuşlardır. Tüm Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Tokat'ta da Ermeniler, daha önce yaşadıkları olayların bedelini ödemişlerdir.